25
D.1949

DİNÎ ARAŞTIRMALAR

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslam Araştırmaları Merkezi

Cilt 1 Sayı 1 Mayıs 1998
ANKARA

DİNÎ ARAŞTIRMALAR
Cilt: 1 Sayı: 1 Mayıs 1998
DÖRT AYDA BİR ÇIKAR
Fiyatı: 1.200.000.-TL.

Se-Ba Ofset Ltd. Şti. adına imtiyaz sahibi
Sevim Başak

Yazı İşleri Müdürü
Tamer Köksal

Genel Koordinatörler
Yrd. Doç. Dr.Kâmil Çakın
Dr. Niyazi Akyüz

Editör
Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu

Yayın Kurulu
Dr. Recâi Doğan, Abdulkadir Dündar, Birol Dok
Ali İsra Güngör, İbrahim Maraş,
Durmuş Arık, Hilmi Demir

Bilim Kurulu
Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, Prof. Dr. Mücteba Uğur, Prof. Dr. Hayrani Altıntaş,
Prof. Dr. Münir Koştaş, Prof. Dr. Nusret Çam, Doç. Dr. Mustafa Erdem, Doç. Dr. Cemal Tosun
Doç. Dr. Sönmez Kutlu, Doç. Dr. Baki Adam, Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu
Doç. Dr. Nâdim Macit, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Katar, Yrd. Doç. Dr. İsmail Yörük
Yrd. Doç. Dr. Ali Rafet Öskan, Yrd. Doç. Dr. Bülent Baloğlu, Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıgüzel
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akgül

Dizgi ve Baskı
Se-Ba Ofset Ltd. Şti. Tel: (0.312) 342 17 13 Ankara

Yazışma Adresi:
Kazım Karabekir Cad. 85/28-80 Ankara • Tel: (0.312) 342 17 13

Abone Şartları:
Yurt içinden abone olmak için aşağıda belirtilen abone bedelini Sevim Başak adına Türkiye İş Bankası 4272-3000-27852 nolu hesaba yatırarak, dekontun fotokopisini yazışma adresine göndermeniz yeterlidir. Yurt dışından abone olmak için Sevim Başak adına Türkiye İş Bankası 4272-30100-28217 nolu DM hesabına yatırarak, banka dekontunun yazışma adresine gönderilmesi gerekmektedir. Adınızı, açık adresinizi, posta kodunuzu ve hangi sayıdan itibaren abone olmak istediğinizi lütfen belirtiniz.

Abone Bedelleri
Yurt içi: 3.000.000.-TL.(Yıllık) • Yurt dışı : 80.- DM (Yıllık)

Dinî Araştırmalar hakemli bir dergidir. Yazılar alan uzmanları tarafından değerlendirildikten sonra yayınlanır.

Dinlerde Günlük İbadet Uygulamaları

Yrd.Doç.Dr.Mehmet KATAR(*)

Dinlerin özünde inanç, yani iman meselesi bulunmakta ve inanma şartı her dinin en başta gelen unsurunu oluşturmaktadır. Dinî inancın pratiğe dökülerek hayata yansıyan tezahürleri ise, dinin ikinci ve belki de en önemli boyutu olan ibadeti teşkil etmektedir. Bu çerçevede dinin, soyut inanç boyutundan somut, yaşanabilir ve gözlemlenebilir bir şekle kavuşması ve âdeta, dinin gerçek manada bir din hâline dönüşebilmesi ancak ibadet sayesinde mümkün olmaktadır. Şu halde ibadet, dinlerin başlıca tezahürü ve inançtan sonraki en önemli boyutudur.

Arapça itaât etmek, boyun eğmek, kulluk etmek anlamlarına gelen ibadet, en geniş manada, kişinin Allah'a ibadet şuûru ve niyetiyle yaptığı her türlü iş ve davranışı ifade etmektedir[1]. İbadette, Allah'ın razı olduğu şeyleri yapmak ve O'na sonsuz bir tevazuyla bağlanmak esas olmaktadır[2]. Bu genel tanımın yanında daha dar anlamda, insanların salt tapınma maksadıyla belirli zamanlarda ve şekillerde yaptıkları davranışları öne alan bir başka ibadet tanımı ise şöyledir : İbadet Yüce Allah'a büyük bir saygı, ta'zim ve tevazuyla itaât etmek ve bu maksatla belli davranışları yerine getirmektir[3].

Yukarıda verilen tanımlardan ibadetin Allah'a itaât ve kulluktan, dinî amaçlarla yapılan formel bir takım davranışlara kadar pek çok şeyi içerdiği görülmektedir. Ancak burada bizim amacımız, sadece tapınma maksadıyla yapılan formel dinî davranışların, hatta daha dar bir çerçevede sadece İslâm'daki namaz gibi düzenli günlük bir ibadetin diğer dinlerdeki durumunu ele alıp incelemektedir. Bu manada ele alacağımız ibadet ise, tapınma maksadıyla belirli dinî davranışları belirli şekil ve zamanlarda gerçekleştirmeyi ifade eden uygulamalar olacaktır.

(*) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Bkz. Osman Cilacı, Dinler ve İnsanlar, Konya 1990, 189-190.

2 Elmalılı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Sadeleştirenler, İsmail Karaçam-Emin Işık vd. İstanbul 1992, I/104.

3 Tahir-ül-Mevlevî (Olgun) Müslümanlıkta İbadet Tarihi, Neşreden : Abdullah Işıklar, Bilmen Basımevi 1963, Ahmet Hamdi Akseki'nin yazdığı Önsöz, IX.

İbadet, hemen her dinin en önemli boyutunu teşkil etmekte ve ibadetsiz bir dine rastlanmamaktadır. Bu nedenle tarih boyunca daima kendisinden daha üstün bir varlığa inanan insanın bu üstün varlığa olan inancını da çeşitli davranışlarla, ibadetlerle dışa yansıttığı görülmektedir.[4] Bu inanç ve ibadetlerin sadece ilahî menşeli dinlerde değil, ilkel kabilelerde bile bir şekilde var olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim ilkel kabile topluluklarının hemen tümünde bir Yüce Yaratıcı anlayışı görülmekte[5] ve insanlar sağlıklı olmak, bol ürün elde etmek, düşman varlıklardan korunmak, günahlarını affettirmek gibi pek çok değişik amaçla O'na dualar etmekte, kurbanlar sunmakta ve çeşitli âyinler gerçekleştirmektedir[6]. Yapılan bu dua ve ibadetler çoğunlukla cemaat anlayışıyla icrâ edilmekte sihirbaz, kabile reisi veya yaşlı birinin idaresinde tüm yetişkinler bu âyinlere iştirak etmektedir[7]. Bunun yanında sadece aile fertlerini ilgilendiren bazı özel ibadet ve törenler ise aile büyüğünün idaresinde icrâ edilmektedir. Ayrıca birçok ilkel kabilede fert kendi başına da özel bir takım duaları gerçekleştirmektedir. Sabah kalkan kişi ibadet amacıyla ailesine veya kendisine mahsus özel bir kutsal mekâna gitmekte, saygıyla eğilerek çeşitli niyaz ve adaklarda bulunmakta ve hediye amacıyla oraya küçük bir takdime bırakmaktadır. Bu kişisel dua ve ibadetlerini gerçekleştirirken de herhangi bir kahin vb. şahısın yardımına ve aracılığına ihtiyaç duymamaktadır[8]. Çünkü ilkel kabile insanı, Tanrı'yı son müracaat mercii olarak görmekte; O'nun aracısız ve boş elle de olsa yapılan duaları, ibadetleri takdime gibi telakki ederek kabul ettiğine inanmaktadır. O'na ibadet için özel bir mekâna da gerek yoktur. Bu nedenle ilkel kabile topluluklarının çoğunda gelişmiş mabetlere de rastlanmamaktadır[9].

Hint Dinlerinde İbadet

Dünyanın en eski dinlerinden biri olan Hinduizm'de çeşitli ibadetler bulunmaktadır. Ancak Hinduizm kendi içerisinde oldukça farklı inanç ve ibadetleri barındıran bir dindir. Bu nedenle Hinduizm'de çok karmaşık, ayrıntılı ibadetleri yapmak kadar, ibadet etmemeyi savunan farklı Hindu anlayışlarına da rastlanmaktadır[10]. Benimsenen dinî gelenek, ibadet edilen Tanrı ve yapılan törenler bölgeden bölgeye, mezhepten mezhebe değişmektedir. Dinî yaşayıştaki bu çeşitlilik ve çok tanrılı anlayış sebebiyle pek çok kişi yaşadığı bölgenin başlıca tanrısı yanında kendi özel tanrısına da ibadet etmektedir[11]. Bu ibadetler; genellikle günlük yapılan dualar, kurban maksadıyla sunulan çeşitli takdimeler ve kutsal yerleri ziyaret gibi davranışlar şeklinde icrâ edilmektedir.

[4] Bkz. Mevlevî, Önsöz, XIII; Cilacı, 193-194.
[5] E.G.Parrinder, Worship in the World's Religions, London 1961, 20; F.H.Hilliard, How Men Worship, G.-Britain, 1978, 8.
[6] Parrinder, 30; David A.Brown, A Guide to Religions, London 1991,21.
[7] Bkz.Parrinder,31; Brown,22,32.
[8] Parrinder, 33-34.
[9] Parrinder, 23.
[10] Brown, 63.
[11] Brown, 81; daha geniş bilgi için bkz. A Handbook of Living Religions, Edited by John R.Hinnells, London 1991, 222-225.

Hinduizm'e göre ancak Brahman, Kşatriya ve Vaisya gibi ilk üç kasttan birine mensup olanlar günlük ibadetleri gerçekleştirebilmektedir. Kadınlar ise, Vedaların ve kutsal ilahilerin okunduğu ibadetlere katılamamakta ancak, kocalarının, ibadet maksadıyla kullandığı yemekleri hazırlama ve ibadet kaplarını temizleme hakkına sahip olabilmektedir[12].

Günlük ibadette bulunacak Hindu, sabah gün doğmadan kalkmakta "Om" kelimesini ve tanrısının adını zikretmekte, saçlarını başının üzerinde toplayarak, Gayatri ilahisini okumakta, ayakları ve belden yukarısı çıplak bir biçimde, doğuya yönelip bağdaş kurarak otururken, kutsal beyaz bir ipi omuzlarından beline doğru dolamaktadır. Bu esnada derin bir tefekkür hâline dalarak içe yönelmeye, nefesini kontrole çalışmakta; ibadet amacıyla çeşitli "Veda" cümlelerini ve Gayatri ilahisini tekrarlamaktadır. Tanrının adını anarken azar azar su içmekte ve etrafına su sepelemekte, Tanrı heykeline su takdim etmekte ve ona bağlılığını dile getirmektedir. Gün ortasında ise bir din öğreticisini ziyaret ve Tanrı'yı tefekkür, ibadet için yeterli görülmektedir. Akşam ise sabahkine benzer ancak daha kısa olan bir ibadet gerçekleştirilmektedir[13]. Bu ibadetler çoğunlukla, ilahî isimlerin tekrar tekrar zikredilmesi veya kutsal formüller olan mantraların okunması şeklinde icrâ edilmektedir[14].

Hinduizmdeki ibadette, çoğunlukla tanrı imaj ve heykelleri bulunmakta ve bunlara büyük bir saygı gösterilmektedir. İbadet esnasında bunların önünde lambalar yakılmakta, tütsüler tutuşturulmakta, yiyecek-içecek, taze sebze-meyve ve çiçekler sunulmaktadır[15].

Hindularda genellikle her mabet bir Tanrı'ya hasredilmiştir[16] ve orada onun bir heykeli bulunmaktadır. Burada yapılan ibadet de onun heykeli çevresinde odaklanmaktadır. Rahipler bu heykele hizmet etmekte, onu yıkayıp süslemektedir[17]. Buraya ibadet için gelen kişiler başkalarının gürültü yaptığı bir ortamda sessizce dua etmekte, bazen heykelin etrafında dönmekte, ona bakarak tefekkür etmekte, sonunda heykele sunulmak için getirilen yiyeceğin dağıtılmasıyla ondan yemekte ve ibadetini bitirmektedir[18].

M.Ö.6. y.yılda Hinduizmin çok tanrıcılığına, brahman otoritesine ve kast yapısına tepki olarak ortaya çıkan Caynizim ve Buddizmde ise Tanrı anlayışı bulunmamaktadır. Bu sebeple bu dinlerin esasında Tanrı'ya ibadet etme anlayışına rastlanmamakta, her iki din de, ibadeti değil, bazı özel davranışlarla arınmayı esas almaktadır. Bu dinler, insan hayatının yegâne şekillendiricisi olarak gördükleri karma-tenasüh çemberinden kurtulmayı en önemli hedef olarak kabul etmekte; bu nedenle nefsi arındırmayı en temel amaç olarak benimsemektedir. Ancak belki de ibadet ve duanın insan tabiatının

[12] Parrinder, 49.
[13] Parrinder, 47-48; Ayrıca bkz. Louis Renou, Hinduizm, Çev. Maide Selen, İstanbul 1993, 73; A Handbook of Living Religions, 216; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1993, 93.
[14] Brown, 81; Renou, 61.
[15] A Handbook of Living Religions, 218-219; Renou, 63-64; Tümer-Küçük, 94.
[16] Renou, 66.
[17] A Handbook of Living Religions, 218; Brown, 81-82; Parrinder, 49.
[18] Brown, 81-82; Parrinder, 49; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 219.

ayrılmaz bir parçası olmasından dolayı, bu dine mensup insanlar da dinlerinin özünde olmayan bazı ibadetleri gerçekleştirmektedir. Bunlardan Caynizimde sıradan halk Hindu tanrılarına duada bulunmakta ve mabetlerde bulunan Cina heykellerine arzulardan arınmışlığın sembolü olarak ibadet etmektedir[19]. Bu ibadet, özellikle merkezî konumdaki Cina heykeli üzerinde odaklanmaktadır. Caynistler sabah erkenden yıkanarak aç karnına mabede gelmekte ve önce dualar eşliğinde Cina heykeline yaklaşarak onun önünde pirinçle, dinî anlamlar ifade eden bir takım şekiller yapmaktadır[20]. Ardından bu heykeller yıkanarak kurulanmakta, dualar eşliğinde safranla ovulmakta[21] ve bunlara başta pirinç olmak üzere su, süt, meyve, çiçek, tütsü gibi maddeler takdim edilmekte ve bu heykeller önünde tütsü çubukları sallanmaktadır[22]. Takdimelerden sonra ibadetin en önemli kısmına sıra gelmektedir. Bu safhada Caynistler ayakta çeşitli dualar okumakta, üç defa Cina heykeli önünde secdeye kapanmakta, tirtankaraların üstünlüklerini zikrederek onlara övgüde bulunmaktadır[23]. İbadetin bitiminde ise yine bu cinalara yönelik dualar eşliğinde geri geri gitmek suretiyle mabetten çıkılmaktadır[24].

Pek çok Caynist bu günlük ibadeti mabet yerine evindeki özel mekânda gerçekleştirmektedir. Mabetteki ibadetlere ise daha çok özel gün ve bayramlarda iştirak etmektedir[25]. Evde yapılan bu ibadette de Caynistler sabah gün doğmadan önce kalkmakta, elindeki yüzsekizlik tesbihiyle üstün varlıklara dualarda bulunmakta ve onlardan yardım dilemekte, ellerini birleştirerek bu varlıklar önünde dört yana eğilmek suretiyle saygısını dile getirmektedir. Caynist rahiplerin ise günde üç kez kırksekizer dakikalık ibadetleri bulunmakta, günah itirafı ve orucun yeraldığı bu ibadetlere bazı dindar Caynistler de iştirak etmektedir[26].

Caynizmde sistematik bir ibadet anlayışı olmadığı için yapılan bu ibadetler uzatılıp kısaltılabilir veya çok farklı biçimlerde de icrâ edilebilir[27]. Mezhepler arasında da pek çok farklılıklar bulunmaktadır[28]. Ancak ibadet öncesi safran ağacı reçinesiyle alına işaret yapmak, heykel önünde tütsü çubuklarını yakıp sallamak, pirinç sunmak genellikle tüm ibadetlerdeki ortak davranışlar olarak görülmektedir[29].

Caynizmle aynı dönemde ve aynı bölgede ortaya çıkmış olan Buddizmde de esas olan tabiat üstü bir varlığın yardımı olmaksızın karma-tenasüh çemberinden kurtulmayı başarmaktır. Bu sebeple Budda, Tanrı'nın varlığı ve O'na ibadet konusuna hiç temas etmemiş, taraftarlarına doğru düşünüş ve doğru davranışla kurtulmayı tavsiye etmiş-

[19] Parrinder, 66; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 268.
[20] A Handbook of Living Religions, 268.
[21] Parrinder, 66; A Handbook of Living Religions, 268; Hilliard, 60.
[22] Parrinder, 68; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 268, 270.
[23] Parrinder, 68; ayrıca bkz. A Handbook of Living Religions, 270.
[24] Parrinder, 68.
[25] A Handbook of Living Religions, 270.
[26] Parrinder, 67.
[27] Parrinder, 68.
[28] Hilliard, 60.
[29] Parrinder, 68.

tir[30]. Ancak ibadetsiz bir din olamayacağı için zaman içerisinde bu dinin mensupları da kendilerine mahsus bazı ibadetler oluşturmuşlardır. Zaman içerisinde oluşan bu ibadetler, Buddist öğretisiyle bu dinin yayıldığı yerlerdeki eski inanç ve ibadetlerin bir karışımı şeklinde teşekkül etmiştir. Bu nedenle her Buddist ülkesinin ve ekolünün farklı bir takım inanç ve uygulamalarına rastlanmaktadır[31]. Genellikle bütün bu farklı ekoller iki ana grup altında toplanmaktadır. Bunlardan Theravada (Hinayana) ekolü Seylan, Burma, Tayland, Kamboçya, Laos gibi güney Asya ülkelerinin; Mahayana ise Çin, Kore, Japonya, Tibet ve Moğolistan gibi ülkelerde yayılmış olan mezheplerin genel adını oluşturmaktadır[32].

Bütün Buddist mezheplerinde sıradan halk için en önemli ibadet objeleri Budda ve Budda heykelleridir. Theravada ülkelerinde halk Budda'yı Tanrı'nın üstünde Tanrı kabul ederek ona ubudiyette bulunmaktadır[33]. Buddizmde her türlü ibadet, Budda'ya ihtiram ifade eden cümlelerle başlamakta, Budda, dharma (doktrin) ve sangha (rahip teşkilatı)'dan oluşan üç cevhere sığınma ifadeleriyle ve bazı kutsal metinlerin ahenkle okunmasıyla devam etmekte; yasak olan beş davranışı hatırlatan kuralların tekrarlanması ve bazen, en ileri düzeyde saygı ifadesi olarak yapılan secdeyle son bulmaktadır[34]. Zahiren yapılan bütün bu ibadetleri Budda üzerinde odaklandırmak suretiyle tefekkür etmek ise derûnî yapılan ibadet olarak kabul edilmektedir[35].

Ferdî ibadetin esas olduğu[36] Buddizmde ibadet mekânı olan pagodalar da genellikle bu amaca uygun yapılmakta ve küçük bölmeler ihtiva etmektedir. İbadet için gelenler bu bölmelerden istediklerine girmekte ve diledikleri şekilde ibadet etmektedir[37]. Seyrek olarak topluca ibadetin yapıldığı zamanlarda ise gürültülü bir davul sesi eşliğinde rahip, cemaatin takdimesi olan gülleri Budda heykeline sunmakta ve pirinç takdim etmektedir[38].

Buddizmde, birer ibadet objesi olarak Budda ve diğer önemli şahsiyetlerin bakiyelerine de büyük bir değer verilmektedir. Bu bakiyeler tüm Buddist ülkelerinde yaygın olan Stupa adlı yapılarda muhafaza edilmekte ve bu bakiyelere ibadet edilmektedir[39]. Bu ibadette, ibadetin objesi olan kutsal bakiye sağa alınmak suretiyle onun etrafında üç defa dönülmekte, ardından ona ihtiram maksadıyla rüku ve secde edilmektedir[40].

[30] Bkz. Brown, 145; Tümer-Küçük, 134; Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, Ankara 1955, 94; ayrıca bkz. Walter Ruben, Buddhizm Tarihi, Çev. Abidin İtil, Ankara 1947, 80-81.
[31] Bkz. Brown, 150.
[32] Brown, 123; Parrinder, 95, 117; Hilliard, 82, 104.
[33] Brown, 145, 153; Parrinder, 99.
[34] Brown, 146; Parrinder, 107.
[35] Parrinder, 107.
[36] Hilliard, 98; Parrinder, 106-107.
[37] Parrinder, 106-107.
[38] Parrinder, 107.
[39] Ruben, 111; A Handbook of Living Religions, 310-311; Brown, 151; Parrinder, 108; ayrıca bkz. Edward Conze, Buddhism its essence and development, New York 1959, 79.
[40] Brown, 151; Parrinder, 108; ayrıca bkz. Conze, 80.

Buddizmde bir başka önemli ibadet objesi ise, Budda'nın altında aydınlandığına inanılan Bodhi ağacıdır. Bizzat Budda'nın, taraftarlarına bu ağaca ibadet etmeyi emrettiği söylenilmektedir. Sıradan halk bu ağacı Tanrı'nın bulunduğu bir yer ve hatta Tanrı olarak görmektedir[41]

Diğer Hint menşeli dinlerde olduğu gibi Buddizimde de ibadet maksadıyla sunulan takdimeler önemli bir yer tutmaktadır. Budda heykelleri önüne bırakılan bu takdimeler lamba, kandil, tütsü çubukları, yiyecek-içecek, sebze-meyve, çiçek, kağıttan yapılmış fener ve şemsiyeler gibi çok çeşitli şeylerden oluşmaktadır[42].

Manastırlarda ise Buddist keşişlerin haftalık, aylık ve yıllık özel ibadet günleri bulunmaktadır. Bu günlerde keşişler oruç tutmakta ve ibadet amaçlı günah itiraflarında bulunmaktadırlar[43].

Buddizmin Mahayana ekolü ise Theravada'ya göre daha geniş açılımlar yapmış ve farklı inançlardan unsurları daha fazla benimsemiş olan bir gruptur. Bu sebeple bunlarda Tanrı inancı ve geçici de olsa Nirvana öncesi bir cennet anlayışı bulunmaktadır. Bu cennetin sahibi olarak görülen Amitabha Budda'ya ibadet ise önemli bir yer tutmaktadır[44]. İnsanlar sıkıntılardan kurtulmak, isteklerine erişmek için ona çeşitli dualarda bulunmakta, kutsal kitaplardan belirli kısımları yüksek sesle okumakta ve ona ışık, çiçek, tütsü, yiyecek gibi şeyleri takdim etmektedir[45]. Ülkeden ülkeye değişen bu ibadetlerde halk genellikle, Amitabha Budda'yı en önemli ibadet objesi olarak görmekte ve evlerinde onun heykelini koyup ibadet ettiği özel bir yer oluşturmaktadır[46]. Japonya'da bu özel mekâna "Butsudan", Çin'de ise "Sakyamuni" veya "Amitabha rafı" denmektedir[47]. Tibet ve Nepal gibi ülkelerde ise çıngırakların takılı olduğu özel dua çarkları döndürülmekte ve halk da bu çarkın dönüş istikametine uygun olarak onun etrafında dönmekte, bu esnada çeşitli dualar mırıldanmakta, Budda heykelleri önünde secde etmekte ve onlara çeşitli takdimeler sunmaktadır[48].

Diğer Hint kökenli dinlerde olduğu gibi Buddizimde de ibadette tesbihin önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle Buddist rahipler sol bileklerine geçirdikleri yüzsekizlik tesbihi ibadet sırasında avuçlarına almakta ve bu suretle Budda'yla bağlantı kurduklarına inanmaktadır. Bu rahipler Theravada ülkelerinde olduğu gibi günün çeşitli vakitlerinde âyinler düzenlemekte, ancak halktan çok az kişi bu âyinlere iştirak etmektedir[49].

Hinduizm ile İslâm'ın bir karışımı olarak 16.yüzyılda ortaya çıkan Sih dininde ise diğer Hint kökenli dinlerden farklı olarak ferdî ibadet yanında cemaatle ibadet de

[41] Brown, 151.
[42] Parrinder, 106; Brown, 146; A Handbook of Living Religions, 311; ayrıca bkz. Hilliard, 97.
[43] Parrinder, 108; Schimmel, 93; Ruben, 46; ayrıca bkz. Hilliard, 98; Conze, 80; A Hilmi Ömer Budda, Dinler Tarihi, İstanbul 1935, I/308-309.
[44] Parrinder, 130; ayrıca bkz. Conze, 157-158; A Handbook of Living Religions, 324.
[45] Parrinder, 130; ayrıca bkz. Conze, 157-158; George Foot Moore, History of Religions, New York 1949, I/91.
[46] Moore, I/141; Parrinder, 130.
[47] Parrinder, 130.
[48] Parrinder, 131.
[49] Parrinder, 130-131; ayrıca bkz. Moore, I/91.

bulunmaktadır[50]. Cemaatle yapılan ibadet için özel bir gün bulunmamakta ve genellikle herkesin gelebileceği tatil günlerinde bu âyinler icrâ edilmektedir. Sihlerde mabetteki ibadetin merkezinde kutsal kitap "Guru Granth Sahip" bulunmaktadır. Bu kitap âyin başlamadan önce törenle bulunduğu odadan, ibadetin yapılacağı mekâna getirilmekte ve özel yerine konarak açılmaktadır. Arkasında duran bir kişi, elindeki yelpazeyi sürekli sallamakta, mabede gelen kişiler ise onun önünde diz çökmekte veya secdeye kapanmaktadır[51]. Müzik ve davul eşliğinde sırasıyla "Asa da var" ilahisi, Guru Amar Das'ın "Anand Sahip" ilahisi okunduktan sonra cemaat halinde ayağa kalkılarak "Ardas" ilahisi okunmaktadır. Bu ilahilerden sonra rahip veya ayini yöneten kişi ayine gelenlerin feyiz almaları amacıyla Kutsal kitaptan herhangi bir kaç cümleyi okumakta ve ayini tamamlamaktadır. Âyinin sonunda ise cemaate, Hıristiyanlıktaki komünyonu hatırlatan, irmik helvasına benzer bir tatlı dağıtılmaktadır[52].

Sihler ferdî olarak da sabah ve akşam ibadetlerini yapmaktadır. Sabahları kutsal kitaptan seçilmiş parçaları ihtiva eden Gutkalardan "Japji Sahip" denilen 38 cümlelik duayı okumakta, akşam ise günün şükrü olarak "rahiralar" okunarak günlük ibadet tamamlanmaktadır[53]. Diğer Hint dinlerinde olduğu gibi Sih dininde de derin tefekkür ibadette önemli sayılmakta ve zikir amacıyla tesbih kullanılmaktadır.

Çin ve Japon Dinlerinde İbadet

Çin'de eski halk inançları, Konfüçyüsçülük, Taoizm ve sonradan gelen Buddizmin etkileşiminden oluşan bir dinî akım bulunmaktadır. Birbiriyle karışmış olan bu dinlerin ortak hedefi insanlara yol, gidişat manasına gelen Tao'yu öğretmektir. Halk, bu dinlerin hangisi kendi isteklerine uygunsa o dinin Tanrısına ibadet etmekte, örneğin hem Taoist hem de Buddist mabetlerine gitmektedir[54]. Aslında eskiden beri sadece idarecilerin ve aydınların, bahsi geçen bu dinlere ibadette bulunduğu, halkın ise bu dinlerden de çok şey almış olan eski halk inanışlarını devam ettirdiği ve tabiat unsurlarını içeren binlerce Tanrı'ya ibadet ettiği belirtilmektedir. Halkın, bu gün bile sürdürdüğü bu politeizmin kökenlerinin, tabiatperestliğe dayandığı iddia edilmektedir[55]. İddiaya göre eski Çin toplumunda hayatın ve geçimin temeli olan tarım sebebiyle toprak ve ziraatle ilgili olan pek çok varlığa tapınılmaktaydı. Bu çerçevede her köy ve kasabada, yer, toprak, hasat, bereket, bulut, yağmur, rüzgâr gibi pek çok varlığın ruh ve tanrılarına ibadetlerin yapıldığı mabetler bulunmaktaydı. Bu ibadetlerin en önemlisi ise her yıl Pekin'deki "toprak ve ziraat sunağı"nda yapılmakta ve bu törenlerde imparator halkı adına bu tanrılara çeşitli takdimeler sunmaktaydı[56]. Ayrıca göğe de büyük bir önem verilmekte

[50] Parrinder, 78; Hilliard, 66.
[51] Daljit Singh and Angele Smith, The Sikh World, G.Britain 1992, 24-25; Parrinder, 78; Hilliard, 65.
[52] Singh and Smith, 25, 27; Parrinder, 79; ayrıca bkz. Hilliard, 66.
[53] Singh and Smith, 26; ayrıca bkz. Hilliard, 62.
[54] Parrinder, 138.
[55] Parrinder, 138-139; Hilliard, 119-120; ayrıca bkz. Moore, I/65-67.
[56] Parrinder, 139; Hilliard, 119-120; Budda, I/345-346.

ve göğün oğlu olarak görülen imparator her yıl, bahar başlangıcında "Gök Mabedi"nde kurbanlar sunmakta ve Gök'ün rızasını kazanmak için ciddi törenler gerçekleştirmekteydi[57].

Eski Çin'de tabiat ve tarım tanrılarıyla irtibatlı olarak mutfak-kiler tanrısına da inanılır ve ona özellikle yeni yılda çeşitli yiyecekler takdim edilirdi[58]. Ayrıca tarım ve tabiatla ilgili olanlar dışında da pek çok mahallî tanrı inancı bulunmakta, sağlık ve hastalıkla ilgili tanrılara, aile fertlerini, köy ve şehirleri koruduğuna inanılan ruhlara ve tanrılara da çeşitli ibadetler yapılmaktaydı[59].

Eski Çin'in bir başka önemli ibadeti ise atalar kültü çerçevesinde gerçekleştirilen çeşitli törenlerdi. Bu kült Çin'in en önemli unsuru olarak görülmektedir. Bu önemden dolayı Çin dinini atalara ibadetten ibaret görenler de bulunmaktadır[60]. Başka hiçbir dinde görülmeyecek boyutta olan ata kültünde, ataların insana tanrılardan daha yakın olduğuna inanılarak çeşitli törenler yapılmaktaydı[61]. Bu çerçevede yapılanlar cenaze törenleri, kabirler ve ata isimlerinin yazıldığı tabletlere yönelik âyinler üzerinde odaklanmaktaydı[62]. Bugün de zayıflamış olmakla birlikte hâlâ devam eden bu uygulamaya göre özellikle ata isimlerinin yazıldığı tabletlere büyük önem verilmekteydi. Cenaze töreninden sonra bu aile büyüğünün ismi bir levhaya yazılmakta ve bu levha dört nesil boyu evin salonunda korunmaktaydı[63]. Dört nesil saklandıktan sonra yeni gelen tabletlere yer açmak için bu tabletler kabile (sülale) mensuplarının ata tabletlerinin saklandığı ortak mekâna götürülmekteydi. Kabilenin ortak saygı gösterdiği bu tabletlere sülale büyüğü tarafından da çeşitli zamanlarda pirinç, kandil, tütsü, çiçek gibi şeyler sunulmakta, ilahiler okunmakta ve baharda bu atalar için kurbanlar sunulmaktaydı[64].

Evlerde saklanan tabletler çoğunlukla bir sunak ile Budda heykellerinin de bulunduğu bir mekâna konulmakta ve bunlara pirinç, yiyecek, içecek, çiçek, tütsü çubukları, kandil gibi takdimeler sunulmaktaydı[65]. Doğum ve ölüm yıldönümleri gibi özel anma günlerinde evin erkeği bu takdimeleri sunmakta, ardından bunlar önünde üç defa saygıyla eğilerek onlardan takdis dilemekteydi. Bu tabletlere eski yılın son günü ile yeni yılın ilk gününde daha kıymetli takdimeler sunulmakta ve bu dönem, ölen atalar ile yaşayanların birliktelik zamanı olarak görülmekteydi[66].

Günümüzde ise özellikle Komünizmin baskısıyla dinî pek çok unsur gibi atalar kültü de büyük oranda gerilemiştir. Artık ölüler için çok az tören yapılmakta ve genellikle bazı kadınlar aile tabletleri önünde tütsü yakarak dua etmeyi sürdürmektedir[67]

[57] Parrinder, 139; Hilliard, 121; ayrıca bkz. Brown, 94; Schimmel, 17; ayrıca bkz.Lewis Hodous, "Konfüçyüs Dini", Çev.Dr. Günay Tümer; A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1976, XXI/398-399; Budda, I/353-355.

[58] Parrinder, 148.

[59] Parrinder, 139; Hilliard, 119-120.

[60] Parrinder, 140; Hilliard, 118; Brown, 94; Hodous, 400; ayrıca bkz. Budda, I/349.

[61] Parrinder, 140; geniş bilgi için bkz. Budda, I/350-351.

[62] Brown, 96; ayrıca bkz.Hodous, 401.

[63] Hodous, 402; Moore, I/76-77.

[64] Parrinder, 140-141; Hilliard, 120-121; Brown, 96.

[65] Hilliard, 120-121; Parrinder, 140-141; ayrıca bkz. Moore, I/70-71.

[66] Parrinder, 140-141; Hilliard, 120-121; Brown, 96.

[67] Parrinder, 150-151.

M.Ö.6. yüzyılda ortaya çıkmış olan Konfüçyüs, büyük oranda Çin'in bu inanç ve düşüncelerini derleyip toplayarak ön plana çıkardığı için Çin'in düşünce yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Bizzat kendisi bir din veya yenilik getirme iddiasında olmadığını, eskinin hikmet ve düşüncesini dönemine taşıyarak fert ve topluma yönelik kurallar belirlemeye çalıştığını belirtmiştir[68]. Buna rağmen zaman içerisinde ona duyulan saygı giderek artmış ve ölümünden yaklaşık yedi yüzyıl sonra Konfüçyüs'ün öğretileri devletin resmî inancı hâline gelmiştir[69]. Bu şekilde eski inançların sistematize edilmesiyle oluşan Konfüçyüsçülükte eskiden yer ve gök tanrılarına yıllık olarak yapılan ibadetler imparator ve onun resmî görevlileri tarafından yapılmaya devam edilmiştir. Bu çerçevede doğum yıldönümlerinde Konfüçyüs'e kurbanlar sunulmuş ve litürjik dualar edilmiştir[70]. Konfüçyüsçülük, 1912'ye kadar devletin resmî dini olarak özellikle entellektüel kesim arasında varlığını devam ettirmiş[71], Komünistlerin iktidara gelmesinden sonra yasaklanmıştır. Buna rağmen bu din, geleneksel halk inançları içindeki varlığını büyük ölçüde devam ettirmektedir[72].

Konfüçyüsle aynı dönemde yaşamış olan Lao-Tzu ise devlet yerine, daha çok fertlerin benimsediği bir dini düşünceyi tesis etmiştir[73]. Onun kurduğu Taoizm uzun yüzyıllar boyu Çin'in önemli dinlerinden biri olarak varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde Çin'de halk arasında varlığını devam ettiren Taoizm ise Lao-Tzu'nun öğretilerinin çok az bir kısmını içermekte ve daha çok başka dinlerden bazı unsurlar ile büyü ve hurafeleri ihtiva etmektedir[74].

Bugün halk, pek çok tanrı heykelinin bulunduğu[75] Taoist mabetlerine çeşitli ihtiyaçları için gelmekte, kandil ve tütsüler sunarak dua etmektedir. Buddist rahipler gibi Taoist rahipler de halkın çeşitli dinî törenlerinde rol almakta, ölüler için âyinler düzenlemekte, mabetlerde falcılık yapmaktadırlar[76]. Özellikle tanrılar için yapılan, halkın da iştirak ettiği bazı âyinlerde trampet ve gong kullanılmakta, mabetteki sunak kandillerle aydınlatılmakta ve tütsüler yapılmaktadır. Yeni yılda da mabetler, heykeller ve evler temizlenerek kötü ruhlardan arındırılmakta, yeni yıldan onbeş gün sonra ise kağıt ve kumaşlardan yapılmış kocaman ejderha figürleri yağmur ve ekinler için dua maksadıyla sokaklarda gezdirilmektedir[77].

Japonya'da Buddizimle içiçe varlığını sürdüren Japon millî dini Şintoizimde ise ibadet, esas itibariyle "kami" veya "ruhlar" olarak bilinen varlıklar üzerinde odaklan-

[68] Hilliard, 121-122; Brown, 94; ayrıca bkz. Parrinder, 141; ayrıca bkz.Schimmel, 20.
[69] Brown, 94; Parrinder, 142; Hodous, 397; ayrıca bkz. Budda, I/375.
[70] Parrinder, 142; Hilliard, 124.
[71] Hodous, 397; ayrıca bkz. Budda, I/370.
[72] Brown, 96; Parrinder, 150; Hilliard, 124.
[73] Parrinder, 143.
[74] Hilliard, 126; Parrinder, 143; ayrıca bkz. Robert Ernest Hume, The World's Living Religions, New York 1950, 143; Budda, I/367-368.
[75] Hilliard, 127.
[76] Parrinder, 147.
[77] Parrinder, 148-149.

mıştır[78]. Kami, Şintoistlerin bile izahta zorlandıkları bir kavram olarak görülmekte ve onun uluhiyeti, kutsallığı, doğa üstü, haşyet verici güçleri ve ruhları ifade ettiği belirtilmektedir. Ayrıca ağaç, bitki, dağ, deniz gibi varlıkların da kamilerinin bulunması[79], kamilerin bir kısmının yiyecek ve içeçek temin eden varlıklar olarak görüldüğüne, dolayısıyla eski Japon dininde de tabiata büyük önem verildiğine delil sayılmaktadır[80]. Hatta insanların da ölümden sonra kami mahiyetini alarak varlıklarını devam ettirdiğine inanılmaktadır[81].

Japonya'da dinin temelini oluşturan kamilere büyük önem verilmekte ve tüm ülkede bunlar için yapılmış kutsal mekânlar olan "jinja" lar bulunmaktadır[82]. Jinjalar çoğunlukla sakin mekânlarda[83] ağaçlıklar içinde veya yol kenarında küçük taş veya ahşap yapılar halinde inşâ edilmektedir[84]. Bu jinjalar genellikle halkın girip dua ettiği bir kısım ile kamilerin yaşadığına inanılan, sadece rahiplerin girebildiği mukaddes bir bölmeden oluşmaktadır[85].

Cemaatle ibadetin olmadığı jinjalarda[86] halk kendilerine ayrılmış bölmede genellikle dünyevî isteklerinin gerçekleşmesi için ibadet etmektedir[87]. Bu amaçla jinjaya gelen kişi ucunda zil takılı beyaz bir ipi çekmek suretiyle kamilerin dikkatini celbetmekte ve orada bulunan bağış kutusuna para atmaktadır. Bunun ardından ellerini şaklatarak veya Buddistler gibi birleştirerek ya da sadece şapkasını çıkarıp başını eğerek bir takım formüle edilmiş dualar mırıldanmaktadır. Oldukça sade olan bu törenlerde bazı kimseler kamilere saygı alâmeti olarak başlarına kadar kaldırdıkları takdimeleri sunmakta ve dua etmektedir[88]. Özellikle doğum, ölüm gibi kişisel veya hasat, bahar, yeni yıl gibi toplumsal nedenlerle kamilere pirinç, pirinç içkisi, yiyecek, sebze, meyve, balık gibi şeyler sunulmakta ve bu takdimelere dualarla eşlik edilmektedir. Yapılan bu ibadetin ağırlık noktasını genellikle kamilere şükran ve hayatın korunup kutsanması amacıyla yapılan dualar oluşturmaktadır[89]. Bu takdime ve duaların yanında daha özel bir ibadeti yapmak isteyenler ise jinjanın kapısından bahçe kapısına kadar birkaç kez gidip gelmekte veya buzlu suyla banyo yapmaktadır[90]. İnsanlar ekim ve hasat zamanlarında, ailevî bir takım sıkıntı ve hastalıklarda, kalıplaşmamış bir takım dualarla kamilere niyazda bulunmaktadır. Ayrıca böyle zamanlarda Buddizmin etkisiyle ortaya çıktığına inanılan bazı tılsımlara başvurulmaktadır. Rahipler tarafından satılan bu tılsım ve sihirlerin rahatsızlıklar ve hastalıkları ortadan kaldırdığına inanılmaktadır[91].

78 Brown, 56; ayrıca bkz. Hilliard, 128.
79 Parrinder, 154-155; Hilliard, 130-131; ayrıca bkz. Hume, 150-151.
80 Hilliard, 130-131; ayrıca bkz. Hume, 153; Brown, 56; Moore, I/95.
81 Brown, 57; Bozkurt Güvenç, Japon Kültürü, Ankara 1995, 111-112; ayrıca bkz. Moore, I/95.
82 Hilliard, 129; ayrıca bkz. Schimmel, 24; Güvenç, 112-113.
83 Hilliard, 130; ayrıca bkz. Hume, 158.
84 Hilliard, 129; ayrıca bkz. Moore, I/100-101.
85 Moore, I/101; Parrinder, 159; Hilliard, 130; ayrıca bkz. Güvenç, 113.
86 Parrinder, 161; Hume, 158-159.
87 Hume, 160; Brown, 57; Parrinder, 161.
88 Parrinder, 161; ayrıca bkz. Moore, I/101; Hume, 159.
89 Parrinder, 161; Hilliard, 131; Brown, 59.
90 Parrinder, 161; Hilliard, 131; ayrıca bkz. Budda, I/388.
91 Parrinder, 161.

Japonlar sadece jinjalarda değil, evlerinde de ibadet etmektedir. Bu ibadetler, "kami-dana" veya "kami rafı" denilen, genellikle duvara monte edilmiş olan ve içerisinde kutsal şeyler bulunan kutular önünde yapılmaktadır. Bu kutsal mekândaki günlük ibadetler elleri çırparak ruhların ilgisini çekmek, dualar mırıldanmak, bir önceki ibadette sunulmuş yaprakları ve suyu tazelemekle tamamlanmaktadır. Özel durumlarda ailenin diğer fertleri de babanın yaptığı bu ibadete iştirak etmekte; böyle zamanlarda kandiller yakılarak dualar edilmekte ve pirinç içkisi sunulmaktadır[92].

Şinto anlayışına göre evde veya jinjada olsun, her türlü ibadetten önce maddî ve manevî arınmanın alâmeti olarak elleri ve ağzı suyla yıkamak gerekmektedir[93].

Günümüzde Şintoizm gelenekten fazla bir değer ifade etmeyen bir konuma gelmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte özellikle Buddizm ve Hıristiyanlıktan etkilenerek ortaya çıkan Şinto fırkalarında bir canlılık görülmekte, bu fırkalar müzik ve dansın da kullanıldığı cemaat ibadetlerine yer vermektedir[94].

Japonya'da pek çok Şinto dini mensubunun aynı zamanda Buddizme de inanması sebebiyle pek çok evde Şinto rafı yanında "Budda dana" denilen Budda rafları da bulunmaktadır. Bu raflar ise genellikle bir başka odada tıpkı Şinto rafları gibi dizayn edilmekte ve buraya özellikle Amida Budda'nın heykelleri konulmaktadır[95].

İlahî Dinlerde İbadet

Şu ana kadar ele aldığımız dinlerde sistematik bir ibadet anlayış ve uygulaması görülmemekte, çoğu zaman ibadetler isteğe bağlı ve ferdî olarak icrâ edilmektedir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm ise bu dinlerden farklı olarak cemaatle ibadete önem vermekte ve daha sistematik bir görünüm sergilemektedir. Ancak bu dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlığın da ibadet anlayış ve uygulamalarında İslâm'a göre büyük farklılıklar bulunmakta ve her iki din de tarihî süreç içerisinde, ibadet konusunda büyük değişimler göstermektedir.

Bunlardan Yahudilikte özellikle Birinci Mabet Dönemi'nde, kurban en önemli ibadet olarak görülmekte ve bu amaçla, günün değişik zamanlarında Kudüs'teki Mabette kurbanlar sunulmaktaydı[96]. Hatta, sadece Kudüs'teki Mabette değil Kudüs dışındaki bir takım mekânlarda da kurban törenleri icrâ edilmekteydi. Babil Sürgünü sonrasında ise bu kurbanların sadece Kudüs'teki Mabette sunulabileceği anlayışı benimsenmiştir. Bunun üzerine Kudüs'e uzak mekânlardaki mezbahların yerini Kutsal Kitab'ın kıraati ve dua gibi farklı ibadetlerin yapıldığı sinagoglar almıştır[97]. Babil Sürgünü sonrasındaki

[92] Parrinder, 161-162; ayrıca bkz. Hilliard, 132.
[93] Hilliard, 132; ayrıca bkz. Brown, 57.
[94] Parrinder, 162; Hilliard, 134.
[95] Parrinder, 162; ayrıca bkz. Güvenç, 111.
[96] Mehmet Katar, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslâm'da Tövbe, Ankara 1997, 45-46.
[97] Bkz. Parrinder, 173-174; George Foot Moore, History of Religions, New York 1920,II/76-77; ayrıca bkz. Schimmel, 112-113.

İkinci Mabet döneminden itibaren başlayan bu günlük dua uygulamaları gittikçe önem kazanarak, kurban ibadeti yanında varlığını devam ettirmiştir. Mabedin ikinci ve son kez yıkılması ve Yahudilerin dünyanın her yanına yayılmasıyla kurban imkânı da tamamen ortadan kalkmıştır. Bunun yerini ise günde üç vakit sabah, öğlen ve akşam vakitleriyle, Sebt gününde yapılmakta olan dualar almıştır[98]. Günümüze kadar devam eden bu günlük ibadet vakitleri, Kudüs'teki Mabette kurbanların sunulduğu saatlere denk gelecek şekilde düzenlenmiştir[99].

Yahudilikte bu ibadetlerin gerçekleştirilmesi için mukaddes bir mekâna ihtiyaç duyulmamakta ve bu ibadetler sinagog veya evde yapılabilmektedir[100]. Bu nedenle pek çok Yahudi, genellikle hafta içi ibadetlerini evde yapmakta, Sebt ve bayram ibadetlerinde ise sinagoga gitmektedir[101]. Cemaatle ibadet içinse onüç yaşını doldurmuş en az on erkeğin bulunması gerekmektedir[102]. Bu kişilerin sabah ibadetinde "tallit" olarak adlandırılan uçları püsküllü ibadet şalıyla başlarını ve omuzlarını örterek Tanrı'nın huzuruna başı açık çıkmaması gerekmektedir. Bu ibadet şalının yanında, sol kol ve alına, "tefilin" olarak adlandırılan deriden şeritler bağlanmaktadır. Bunlardan alına gelen şerite takılı olan deri kutucukta Tanrı'yı sevmeyi emreden "şma" metni yer almaktadır[103].

İbadette Kudüs yönüne dönülmekte ve çeşitli dualar edilmektedir[104]. Bu duaların başlıcaları, çeşitli takdis duaları, "Şma Yisrael" (İşit İsrail) ve "Amida" dan oluşmaktadır. Bunlardan ayakta durma manasına gelen Amida onsekiz hayır duasından oluşmakta ve her ibadetin vazgeçilmez en önemli duası olarak görülmektedir. Bu duayı önce herkes alçak sesle okumakta, ardından ibadeti yöneten kişi bu duayı tüm cemaat adına yüksek sesle okumaktadır. Amida, Tanrı'ya övgü ile başlamakta, niyaz ve şükür ifadeleriyle sona ermektedir[105]. Günde üç defa gerçekleştirilen bu dualara kaddiş duası ve çeşitli mezmur parçaları da eklenmektedir. Pazartesi ve Perşembe sabahları ise bu duaların yanında Tora'dan da bazı pasajlar okunmaktadır.

Yahudilikte günlük ibadetlerden başka haftalık ibadet günü bulunmaktadır. Haftanın son günü sayılan Sebt (Cumartesi) bir ibadet, istirahat ve bayram günü olarak görülmektedir[106]. Sebt günü Cumayı Cumartesiye bağlayan akşamdan itibaren başlamakta ve evin erkeği genellikle o akşam sinagogda yapılan âyine katılmaktadır. Akşam

[98] Samuel S.Cohon, Judaism a Way of Life, Cincinnati 1948, 298; ayrıca bkz. Moore, II/76-77.
[99] The World's Religions, Edited by J.N.D.Anderson, London 1960, 40; ayrıca bkz. Parrinder, 175.
[100] Schimmel, 113; Tümer-Küçük, 225.
[101] Parrinder, 176.
[102] Hilliard, 148; Parrinder, 175; The World's Religions, 43; A Handbook of Living Religions, 39; Tümer-Küçük, 227. (Bu sayıya kadınlar dahil değildir. Çünkü geleneksel Yahudiliğe göre ibadet erkeklerin görevi olarak görülmekte ve kadınlar genellikle balkon veya son cemaat mahfili gibi ayrı bir bölmede oturmaktadır. [Bkz. Hilliard, 142; Parrinder, 174; The World's Religions 43; A Handbook of Living Religions, 39,41]. Ancak reformist gruplarda kadınların oturduğu yeri ayıran parmaklıklar kaldırılmış ve kadın erkek birlikte oturma izni verilmiştir. Bkz. Parrinder, 174; A Handbook of Living Religions, 41).
[103] Hillard, 148; ayrıca bkz. The World's Religions 40.
[104] Parrinder, 174; A Handbook of Living Religions, 39; Tümer-Küçük, 225.
[105] Parrinder, 176; A Handbook of Living Religions, 39; The World's Religions, 40; ayrıca bkz. F.C.Happold, Prayer and Meditation, Their Nature and Practice, G.Britain 1971, 71.
[106] Parrinder, 176.

karanlık çökerken evin hanımı, ailenin diğer fertlerinin önünde ve çeşitli dualar eşliğinde sebt kandillerini yakmaktadır. Yemekten önce aile fertleri masanın etrafına toplanmakta, evin erkeği eline aldığı bir kadeh şarabı, kutsama duaları ile günün anlam ve önemini hatırlatan Tekvin cümlelerini okuduktan sonra yudumlamaktadır. Daha sonra kadeh sırasıyla ailenin diğer fertlerinin ellerinde dolaşmaktadır. Bunun ardından dualar edilerek sebt yemeği yenmekte ve tekrar dualar edilmektedir[107]. Sebt sabahı ise sinagogta yaklaşık üç saat süren bir âyin gerçekleştirilmekte ve çeşitli dualar yanında Tora'dan da belli bir miktar okunmaktadır[108]. Tora metinlerinin sinagogun Kudüs'e bakan taraftaki dolabından çıkarılarak okunması âyinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu metinlerin dualar eşliğinde yerinden çıkarılarak getirilişi ve geri götürülüşü esnasında cemaat saygıyla ayağa kalkmaktadır[109]. Tora'yı okuma işini ise haham veya cemaatten ehil olan herhangi bir kişi gerçekleştirmektedir[110]. Bu okuma belli bir plan çerçevesinde yapılmakta ve haftalara göre yapılmış taksimin takip edilmesiyle bir yıllık süre sonunda Tora'nın hatmi gerçekleşmektedir[111].

Tümüyle ibadete ayrılmış olan Sebt günü güneşin batmasıyla sona ermekte ve günün bitişi anısına "Havdala" (ayrılma) töreni yapılmaktadır[112].

Hıristiyanlığın ise ortaya çıktığı ilk dönemlerde inanç esasları gibi ibadet şekilleri de belirli değildi. Bu inanç esasları ve ibadet şekilleri ancak iki üç yüzyıllık bir süreç sonucunda belirlenmeye başlanmış[113] ancak bu konudaki değişim ve gelişmeler yüzyıllar boyu devam etmiştir. Bir tekamül süreci sonucunda bugünkü halini alan Hıristiyanlıktaki ibadet anlayışı ve uygulamalarının ilk üç yüzyıllık dönemi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Belki de bu, ilk dönemlerde Hıristiyanlığın, basit bir ekmek-şarap töreni dışında kendisine mahsus bir ibadet pratiğinin olmayışından kaynaklanmaktadır[114]. Nitekim kaynaklar, ilk Hıristiyanların Yahudi ibadetini tatbike devam ettiklerini, Yahudi Kutsal Mabedine ve sinagoglara giderek günlük ibadetleri icra ettiklerini belirtmektedir[115]. Hatta bu ibadetlerin icrası sırasında zaman zaman bu ilk Hıristiyanlarla Yahudiler arasında tartışmalar meydana geldiği ve bazı Hıristiyanların sinagoglardan kovulduğu da belirtilmektedir. Gerek Yahudilerin bu tutumu ve gerekse kendi iç dinamiklerinin etkisiyle Hıristiyanlık günden güne Yahudilikten uzaklaşmış ve M.S. 70 yılında Yahudi Mabedinin yıkılması bu iki din arasındaki ayrılığı daha da arttırmıştır[116]. Bu süreç içerisinde Kilisede Putperest kökenli olan Hıristiyanların sayısı da Ya-

[107] Parrinder, 177; Hilliard, 149.
[108] Parrinder, 177; A Handbook of Living Religions, 39.
[109] Parrinder, 174; Hilliard, 143-144.
[110] Parrinder, 174-175; Hilliard, 144.
[111] Parrinder, 177; Hilliard, 144; ayrıca bkz. The World's Religions, 41.
[112] Hilliard, 149.
[113] Hilliard, 155; ayrıca bkz. Dictionary of Religions, Edited by John R.Hinnells, G.Britain 1984, 353.
[114] Happold, 49.
[115] Hilliard, 156; K.Bihlmeyer-H.Tuchle, I-IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık, İstanbul 1972, 18; Katar, 96-97. (İlk Hıristiyan cemaatinin Yahudiliğin kural ve ibadetlerine bu sıkı bağlılığı, başlangıçta onların yeni bir din olmaktan çok, Yahudiliğe mahsus bir mezhep olarak görülmelerine bile neden olmuştur. Bkz. Hilliard, 156; Bihlmeyer-Tuchle, 18; Katar 96-97).
[116] Bkz. The Christian Faith, Essays in Explanation and Defence, Edited by R.Matthews, London 1944, 163.

hudi asıllı olanlara oranla çok daha fazla artmış ve bunlara ilk Hıristiyanların yaptığı Yahudi ibadetlerinden muafiyet hakkı taninmıştır[117]. Böylece, başlangıçta icra edilen Yahudi ibadetleri de terkedilmiş ve sadece Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren İsa'nın dirilişiyle, irtibatlı olarak yapılan evharistiya âyini başlıca Hıristiyan ibadeti olarak varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu âyinin algılanışı, yorumu, tatbiki ve bu konuda oluşturulan litürjilerde tarihî süreç içerisinde önemli değişiklikler meydana gelmiş, her Kilise kendi sosyal şartlarına uygun bir evharistiya anlayışı geliştirmiştir[118]. Bu tekamül süreci içerisinde evharistiya kutlamaları başlangıçta basit bir agape (sevgi şöleni) iken asırlar boyunca gelişerek litürji, ritüel davranışlar, renk, müzik, buhur ve ışık gibi unsurların eklenmesiyle zenginleşmiştir[119]. Şekil ve muhteva hususundaki bu değişikliklere rağmen Evharistiya, ifade ettiği değer açısından bir değişikliğe uğramamış, daima Hıristiyanlıktaki ibadetin temelini oluşturmuştur[120].

Şükran manasına gelen evharistiya erken dönemden itibaren bir "kurban" olarak algılanmıştır. İsa vasıtasıyla gerçekleşen bu kurban sayesinde insanların vaftiz sonrası günahlardan kurtularak Tanrı'yla barışma imkânı bulduğu ve bu âyinle tüm Kilisenin Tanrı katına yükseldiği benimsenmiştir[121]. Ancak insanın arınmasını sağladığına inanılan bu kurbanın tabiatı ve âyinde sunulanın neliği, rahibin ekmek şarabı kutsamasıyla-bunlarda bir değişiklik oluyorsa-bunun ne olduğuna dair pek çok tartışma olmuştur[122]. Bütün bu tartışmalara rağmen genel olarak Hıristiyanlar, özellikle Katolikler bu âyinle sözü, bedeni ve Kutsal Ruhuyla Hz.İsa'yı topyekûn kendi içlerine aldıklarına inanmaktadırlar.

Havariler döneminde Hz.İsa'nın son akşam yemeği anısına yapılan bu tören, önce birlikte yenen bir yemek ve ardından basit dualar eşliğinde yapılan ekmek şarap âyiniyle tamamlanmaktaydı. Kısa bir süre sonra bu âyin öncesindeki birlikte yemek yeme uygulaması, ekmek şarap âyininden ayrı yapılmaya başlanmış ve bu yemek geleneği bir müddet sonra tamamen terkedilmiştir[123]. Dördüncü yüzyılın başlarına gelindiğinde ise o zamana kadar esas itibariyle Havarilerin yaptığı tarzdaki dualarla devam ettirilen evharistiya (ekmek-şarap) âyini için farklı Kiliselerde farklı litürjiler oluşturulmuştur[124]. Bu dönemlerde yapılan evharistiya âyinlerinde ekmek şarap takdimesini sunmada halkın etkin bir rolü vardı. Bu çerçevede halk kendi bir parça ekmeğiyle küçük bir şişede şarabını getirir, rahip de bu gelen ekmek ve şarapları bir araya topladıktan sonra kutsar ve dağıtırdı. Zamanla bu uygulamadan vazgeçilmiş ve ekmek ile

[117]Bkz. Katar-99-100.
[118]Happold, 53.
[119]Happold, 49.
[120]A New Catechism Catholic Faith for Adults, London 1978, 306; Moore, II/216; P.Xavier Jacob, Hıristiyan Kiliseleri ve İbadet Yerleri, İstanbul 1994, 12.
[121]Bkz. Happold, 54, 57; bkz. Moore, II/217-218.
[122]Happold, 57.
[123]Bihlmeyer-Tuchle, 89-90.
[124]Happold, 52; ayrıca bkz. Moore, II/216-217. (Bu farklılık bugün bile devam etmekte, özellikle Doğu Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi farklı şahısların oluşturduğu farklı evharistiya litürjileri kullanmaktadır. Bkz. Happold, 53; Moore, II/216-217).

şarab ruhban sınıfı tarafından temin edilmeye başlanmıştır. Halkın bu âyindeki takdimesi ise "Mass parası" olarak bilinen para takdimesine dönüşmüştür[125].

Tarihî süreç içerisinde evharistiya âyininin farklı şekillerdeki icrasına paralel bir biçimde Kiliseler arasında da bu âyinin algılanışı ve litürjisinde farklılıklar olmuştur. Bunlardan Ortodoks Kilisesi "litürji" olarak adlandırdığı evharistiyayı, genel olarak haftada bir, pazar günleri icra etmektedir. Her pazar günü sadece bir defa yapılan bu âyinde çeşitli dualar ile Mezmurlardan, Eski ve Yeni Ahit'ten bir takım pasajlar okunmaktadır[126]. Ayakta yapılan bu âyinde tütsü, kutsal su ve kandil gibi unsurlar etkin bir biçimde kullanılmakta, koroyla okunan ilâhilere önemli bir yer verilmektedir[127]. Ortodoks Kiliseleri bu âyinde yerel diller de kullanmakla birlikte, genellikle Grekçe olan Doğu litürjisini tercih etmektedir[128].

Katolik Kilisesi ise "mass" olarak adlandırdığı evharistiyayı her gün icra etmekte; hatta Hz.İsa'nın doğum günü gibi bazı özel zamanlarda bu âyini günde üç defa gerçekleştirmektedir. Haftanın her günü gerçekleştirilen âyinin en önemli kutlamaları ise pazar günleri yapılmaktadır[139]. Bu gün yapılan âyine her Hıristiyanın katılması gerekli görülmektedir. Âyin esnasında çeşitli dualar edilmekte, Mezmurlardan ve Yeni Ahit'ten pasajlar okunmakta, günah itirafı yapılmaktadır. Cemaatin, önemli bir bölümünü ayakta takip ettiği ve zaman zaman diz çökerek haç çıkardığı bu törende, kutsanmış ekmek ve şarabın dağıtılmasından sonra bitiş duasıyla âyin tamamlanmaktadır[130].

Reform Kiliseleri'nde ise ülkeden ülkeye ve dönemden döneme farklılıklar görülmekle birlikte, evharistiya en önemli ibadet olarak kabul edilmektedir. Protestan Kiliselerin bu konudaki en temel farkı ise, Katolik Kilisesi'nin aksine, rahibin kutsadığı ekmek ve şarabın, İsa'nın eti ve kanına dönüşmediğini savunmalarıdır. Bu Kiliseler komünyon âyinini yılda sadece birkaç kez yapmakta, her türlü ibadet ve âyinde Kutsal Kitab'ın vaazına büyük önem vermektedir[131]. Bazı Protestan hareketleri ise ne evharistiyaya ne de dua gibi diğer ibadetlere değer vermektedir. Bu hareketlerin en tipik örneği ise hiçbir sakrament ve âyinin kabul edilmediği Quakerlıktır[132].

Hıristiyanlık'ta, dördüncü yüzyılın ikinci yarısına kadar, günlük olarak yapılan sistematik bir ibadet uygulaması da yoktu. Bu dönemlerde insanlar kendi başlarına veya aile içerisinde günlük dualarda bulunmaktaydı[133]. Önceleri bu dualar esnasında Eski Ahit'ten bazı kısımlar, özellikle de mezmurlar okunmaktaydı. Zamanla İnciller ve Pavlus'un mektupları yazıldıktan sonra insanlar bu metinleri de ibadetlerinde kullanmak istemişler; böylece, yapılan dualarda Eski Ahit kadar Yeni Ahit'in bölümleri de kullanılmaya başlanmıştır[134]. Dördüncü yüzyılın ikinci yarısında ise büyük oranda Ya-

[125] Happold, 55.
[126] Bkz. Parrinder, 214-215; Hilliard, 161-162.
[127] Hilliard, 161.
[128] Hilliard, 162; geniş bilgi için bkz. Timothy Ware, The Orthodox Church, G.Britain 1983, 286-295.
[129] A New Catechism, 309.
[130] Parrinder, 216-217; Jacob, 12-14.
[131] Bkz. Hilliard, 165-166.
[132] Hilliard, 166; Happold, 49.
[133] Happold, 49.
[134] Hilliard, 157-158; ayrıca bkz. The Christian Faith, 164.

hudiliğin etkisiyle[135] önce Doğu, ardından da Batı Kiliselerinde sabah ve akşam ibadetlerine başlanmıştır[136]. Bir süre sonra manastırlarda, bu iki vakit ibadetin sayısı günün ve gecenin değişik yedi zamanında icra edilen sekiz vakte[137] çıkarılmıştır. Ancak tüm Ortaçağ boyunca hem Doğu hem de Batı Kiliselerinde sadece ruhban sınıfı bu günlük ibadetlere katılma hakkına sahip olmuştur. Sıradan halk ise sadece evharistiya âyinine iştirak edebilmiştir. Bu dönemde Doğu Kilisesinde halk, haftalık evharistiya âyinine iştirakin yanında, evharistiyanın yapılacağı günlerin akşamlarında (Cumartesiyi Pazar gününe bağlayan akşamlarda) ve bayram arefelerinde icra edilen gece ibadetlerine katılma imkânına sahip olmuştur. Bu gece ibadetlerinde çoğunlukla Mezmurlar, evharistiya âyininde okunan dualara benzer dualar ile Eski veya Yeni Ahit'ten bazı pasajlar okumak ibadetin esasını oluşturmuştur[138].

Onaltıncı yüzyıldaki Protestan reformundan sonra Kiliseler günlük ibadet vakitlerini tekrar iki vakte indirmiş ve halka da bu ibadetlere iştirak imkânını vermiştir. Bu yeni uygulama, bazı ufak tefek düzenlemelerle günümüze kadar gelmiştir. Bugün Katolik Kilisesi gibi bazı Kiliseler günlük ibadetleri her gün sabah ve akşam vakitlerinde icra etmekte; bu iki vakit arasında da günlük evharistiya âyinini yapmaktadır. Bu Kilise en önemli evharistiya kutsamasını ise pazar günleri gerçekleştirmektedir[139].

Ortodoks Kilisesinde ise bu günlük ibadetler, sadece manastırlar ile bazı Katedral ve mahallî kiliselerde icra edilmektedir. Ancak genel olarak Ortodokslarda, sabah ve akşam duaları haftalık olarak yapılmaktadır. Grekler haftalık yapılan bu dualardan akşama mahsus olanını Cumartesiyi Pazara bağlayan akşam, sabah duasını ise Pazar sabahı, "Iitürji" olarak adlandırdıkları evharistiyadan önce icra etmektedir. Ruslar ise her iki vakit duayı Cumartesi akşamı peşpeşe okumaktadır[140].

İslâm'da ise günlük ibadet olan namazın Hz.Muhammed'in risaletinin ilk gününden itibaren iki vakit olarak kılındığı[141] daha sonra Miraç'ta beş vakit namazın bütün müslümanlara emredildiği belirtilmektedir[142]. Başlangıçta akşam namazı hariç, diğer tüm vakitlerde ikişer rekat olarak kılınan bu farz namazlar, Hicretten bir yıl kadar sonra dört rekata çıkarılmış[143] ve hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar uygulana gelmiştir. Namazın şekli Melek Cebrail tarafından Peygamberimize gösterilmiş, Peygamberimiz de bu uygulama tarzını bizzat kendi uygulamalarıyla tüm müslüman-

[135] Bkz. Dictionary of Religions, 353; The Christian Faith, 163.
[136] Happold, 49.
[137] Bu vakitler Mattins, Lauds, Prime, Terce, Sext, None, Vespers ve Compeline'dir. Bunlardan Mattins sabah, Vespers ise akşam ibadeti vaktidir; diğerleri ise ara vakitler olarak görülmektedir. (Dictionary of Religions, 353; Happold, 50; Ware, 273; A New Catechism, 308).
[138] Happold, 50.
[139] Bkz. A New Catechism, 308-309.
[140] Ware, 273.
[141] Mevlevî, 24; Zeynu'd-Dîn Ahmed b.Ahmed b.Abdi'l-Latîf Zebidî, Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Mütercimi Ahmed Naim, Ankara 1981, II/278-279, 1 nolu dipnot.
[142] Bkz. Buharî, II/277-279; Mevlevî, 24.
[143] Bkz. Buharî, II/460-462; Mevlevî, 24; Yaşar Nuri Öztürk, Kur'ân'ın Temel Kavramları, İstanbul 1991, 492-493.

lara öğretmiştir[144]. Günün belirli zamanlarında, bir disiplin içerisinde kıyam, rükû, secde gibi çeşitli fizikî davranışlarla[145] gerçekleştirilen namaz ibadetinde Kur'ân'dan âyetler okunmakta salât ve selâm getirilmektedir[146].

Buraya kadar ele alıp incelediğimiz dinlerin tümünde günlük bazı ibadetlerin bulunduğu ve ibadet amacıyla bir takım davranışların gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak bu davranışların hemen hiç birinde İslâm'daki namazın sistematiğini, ahengini, düzen ve disiplinini görmek mümkün olmamaktadır. Herşeyden önce bu dinlerdeki ibadetler, dinlerin tebliğcileri tarafından belirlenmemiş veya onların belirlediği şekilde günümüze kadar gelmemiştir. Bu ibadetler, örneğin Hıristiyanlıkta olduğu gibi, tarihî süreç içerisinde din adamları tarafından konmuş, arttırılmış veya azaltılmıştır. Bu nedenle bu dinlerde ibadetin zamanı, şekli ve ifade ettiği anlamlar da ilk günkü yapısını koruyamamıştır.

Bu dinlerin ibadetlerinin icrasında İslâm'daki gibi ortak bir disiplin de genellikle görülmemektedir. Bu nedenle bunların çoğunda ibadetin ortak davranış biçimleri tam olarak yerleşmemiştir. Bu sebeple, örneğin Japon dininde olduğu gibi, her fert ibadetini bir başka dindaşından farklı biçimde icra edebilmektedir. Bu farklılığa parelel olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık hariç bu dinlerin hemen hepsinde cemaatle ibadet anlayışını görmek mümkün değildir. Cemaatle ibadetin olduğu Yahudilik'te ise asıl ibadet, ancak Kudüs'teki Mabette kurban sunmakla mümkün görülmekteydi. Günümüzde yapılan üç vakit ibadet ise, kurban imkânının ortadan kalkması üzerine kurbanın yerine konulmuş, yani sonradan şekillendirilmiş bir ibadettir. Hıristiyanlıkta ise, başlangıçta belirgin bir ibadet uygulamasına rastlanmamakta, zaman içerisinde konulan ibadetlerin uzun süre sadece ruhban sınıfına mahsus kılındığı görülmektedir. Ancak reform sonrasında ruhban olmayan insanlara da bu günlük ibadetlere katılma hakkı verilmiştir. Günümüzde değişmiş olmakla birlikte, Mabet dönemi Yahudiliğinde de ruhban sınıfının ibadetlerde tam bir hakimiyetinin olduğu görülmektedir. Aynı durum Milat öncesi Hinduizimi için de söz konusudur. O dönem Hinduizminde tam bir Brahman tahakkümü görülmektedir. Bu durum tarihin çeşitli dönemlerinde ibadetin belli bir sınıfın tekelinde olduğunu ve sıradan insanların, Yaratıcılarına ibadet hakkına bile lâyık görülmediğini göstermektedir. Benzeri bir durum kadın-erkek ayırımında da görülmekte, örneğin Hinduizm'de kadınlar çok önemli bir takım ibadetlere katılamamakta, geleneksel Yahudilikte ise kadınlar ibadetle yükümlü sayılmamaktadır.

Ayrıca İslâm dışındaki diğer dinlerin hemen hepsinin, din adamı gibi bir takım şahısları veya tanrı imajı, heykel gibi nesneleri ibadetlerinde aracı olarak kullandıkları görülmektedir. İslâm'da ise bu tür aracı şahıslara ve nesnelere yer verilmemekte her fert doğrudan doğruya aracısız olarak Tanrı'ya ibadet etmektedir.

[144] Mevlevî, 24; M.Asım Köksal, Hz.Muhammed (A.S.) ve İslâmiyet, İstanbul 1981, 138.
[145] Öztürk, 487.
[146] Öztürk, 489.